

УДК 821.161.3.09

**"ВАРШАЎСКІ ШЛЯХ" АРКАДЗЯ
КУПЯШОВА: СПЕЦЫФІКА ЭСТЭТЫЧНЫХ
УЗРОЎНЯЎ МАСТАЦКАГА ТВОРА**

А. М. Макаравіч

доктар філалагічных навук, прафесар кафедры літаратуры і міжкультурных камунікацый МДУ імя А. А. Куляшова

Характарызуюцца чатыры праблемна-эстэтычныя ўзроўні (прыгожае ў жыцці і творчасці; спосабы мастацкага адлюстравання прыгожага з жыцця і творчасці; функцыянаванне твора ў рэцэпцыйнай прасторы і асаблівасці яго ўздзеяння на свядомасць рэцыпіента; асэнсаванне эстэтычнай прасторы мастацкага твора з мэтай змены пэўных з'яў рэчаіснасці ў больш дасканальныя формы іх існавання) і адпаведныя ім мастацкія вобразы паэмы Аркадзя Куляшова "Варшаўскі шлях".

Ключавыя словы: эстэтычны ўзровень, матыў, мастацкі вобраз, выяўленчы сродак, мастацкі сэнс.

Уводзіны

Паэма Аркадзя Куляшова "Варшаўскі шлях" (1973) – твор "не проста рэквіем, плач па сябру [Аляксандру Твардоўскаму. – А. М.], а і споведзь перад уласным сумленнем", якое было неспакойным з прычыны "няспоўненага маральнага абавязку перад самым дарагім чалавечкам, які быў яму сябрам і настаўнікам". Гэтыя вызначэнні М. Арочкі знаходзяць далейшае развіццё ў наступным кантэксце: "таямніца з'яўлення «Варшаўскага шляху» <...> можа быць вытлумачана ўзаемнымі творча-сяброўскімі сувязямі [А. Куляшова і А. Твардоўскага. – А. М.], заўчасна абарванымі смерцю" аўтара "Васілія Цёркіна". У А. Твардоўскага, відаць, засталася крыўда на А. Куляшова за тое, што той не падтрымаў яго ў складаны час адлучэння ад пасады галоўнага рэдактара "Новага мира", бо былы сябар застаўся ў рэдакцыі гэтага выдання, не выйшаў з яе. "Можна верыць сведчанню, – адзначае М. Арочка, – што пад канец жыцця Твардоўскі пахаладзеў да Куляшова" [1, с. 451].

Як бы там ні было, а подых таго складанага і непрадказальнага для лёсаў і ўчынкаў людзей часу знайшоў адбітак у "матыеве віны" (М. Арочка), які своеасабліва развіваецца ў паэме "Варшаўскі шлях". Акрамя гэтага матыву, у творы прадстаўлены і іншыя. Іх можна рэпрэзентаваць у выглядзе дзвюх груп (прадстаўлены ў асноўнай частцы ў той паслядоўнасці, якая існуе ў творы) з мэтай характарыстыкі эстэтычных узроўняў гэтага твора.

Зыходнымі палажэннямі для характарыстыкі эстэтычных узроўняў паэмы "Варшаўскі шлях" з'яўляюцца наступныя.

Эстэтычныя погляды пісьменніка – яго погляды на:

- > сутнасць прыгожага ў прыродзе, рэчаіснасці, мастацтве;
- > спосабы адлюстравання прыгожага мастаком у яго творы;
- > працэс функцыянавання твора ў рэцэпцыйнай прасторы і асаблівасці яго ўздзеяння на свядомасць рэцыпіента;
- > асаблівасці спасціжэння гэтага прыгожага рэцыпіентам з мэтай змены рэчаіснасці ў больш прыгожыя формы.

Асноўная частка

У паэме А. Куляшова "Варшаўскі шлях" можна вылучыць дзве групы матываў.

Першая – гэта матывы, спраецыраваныя на памяць пра сябра:

- > зямнога і па-за зямнога існавання душы¹;
- > памяці, ушанавання памерлых²;
- > матыву вяртання ў зямную прастору адышоўшага ў нябыт праз памяць жывых³;
- > спрадвечнага (пасля зямнога існавання) дому⁴;
- > развітання ў час адыходу ў немяротнасць з зямным болем і жалем⁵;
- > аб'ектыўнай няздольнасці выразіць напоўніцу цяжар страты сябра і данесці гэты цяжар у тую прастору, у якую ён адышоў⁶.

Другая група матываў – гэта матывы, спраецыраваныя на ўласную асобу паэта і праблемы яго творчасці:

- > нявер'я ў "тайны сэнс свайго быцця другога", "у той вечны дом" [2, с. 308, 311];
- > творчага суму паэта – А. Куляшова – па "дагэтуль не пачатай драме": яшчэ не напісаным ім творы [2, с. 308].

¹ "На могілках спрадвечных бачыў кожны, // Чытаў на надмагільных камянях // Такі зварот: «Спыніся, падарожны! // Сваім маўчаннем ушануй мой прах». // Адгасцяваўшы, ён [А. Твардоўскі. – А. М.] пайшоў дадому – // У немяротнасць. І, відаць, нікому // З тых, у каго гасціў ён пры жыцці, // Цяпер яго парог не перайсці" [2, с. 306].

² "Над памяццю яго схіляем // Я – горкі верх, а ты [Варшаўскі шлях. – А. М.] – свой горкі дым" [2, с. 306].

³ "Калі не быць сяброўскім песням там [у свеце немяротнасці. – А. М.], // Дык, можа, з іх народзіцца такая // Калісьці песня, у якой пазнае // Ён голас наш і выйдзе з дому сам // Насустрач ёй, з удзячнасцю сябрам" [2, с. 307].

⁴ "Я не агонь начлежны раскладаю // У гонар земляка. // Я ўпершыню // Сябе нібы дадому выпраўляю... // Няма, як кажуць, дыму без агню. <...> няма спакою ад здзіўлення, // Што я ў гасцях яшчэ, а дома ён. <...> А можа, спраўды мне час дадому // Збірацца ўжо, як позняму гасцю? // <...> Няўхільна падарожжа гэта..." [2, с. 307].

⁵ "Пячу, пячу [у немяротнасць. – А. М.], упэўнены амаль, // Што я навечна гэты боль і жаль // Пакіну на зямлі, // як гук // ракета" [2, с. 307–308].

⁶ "Я ў тайны сэнс свайго быцця другога // Не веру <...> Затое веру, // Што там, дзе я не буду жыць зусім. // Не толькі мне, не дадзена Гамеру // Скажаць аб тым, што адляцела з ім" [2, с. 308].

Матывы першай і другой груп уяўляюць сабой сэнсавызначальныя эстэтычныя вектары паэмы "Варшаўскі шлях", якія акрэсліваюць яе эстэтычную прастору. Апошняя ж у сваю чаргу ўяўляе сабой сукупнасць некалькіх праблемна-эстэтычных узроўняў: 1) прыгожае ў жыцці і творчасці, сцвярджанне грамадзянскай і эстэтычнай пазіцыі; 2) спосабы мастацкага адлюстравання прыгожага з жыцця і творчасці; 3) функцыянаванне твора ў рэцэпцыйнай прасторы і асабліваці яго ўздзеяння на свядомасць рэцыпіента; 4) асэнсаванне эстэтычнай прасторы мастацкага твора з мэтай змены пэўных з'яў рэчаіснасці ў больш дасканалыя формы іх існавання.

Вылучаныя вышэй узроўні напаўняюцца адпаведнымі мастацкімі вобразамі і сэнсамі, якія яны ўтвараюць у сукупнасці з іншымі вобразамі. Вызначым гэтыя вобразы і ахарактарызуем іх сэнс у той паслядоўнасці і адпаведнасці, якая была акрэслена вышэй у адносінах да сэнсаўтваральных узроўняў эстэтычнай прасторы.

Вобразы першага сэнсаўтваральнага ўзроўню.

➤ **Вобраз-параўнанне:** А. Твардоўскі быў, "як бор, што абжываў мясцовасць борам" [2, с. 304]. Ён, паводле дадзенага вобразнага вызначэння А. Куляшова, дбаў пра зааўненне творчай пісьменніцкай прасторы падобнымі сабе. Аднак пры гэтым, як той высечаны бор, палёг пад лязом сацыяльнай помсвай прасторы⁷.

➤ **Разгорнутыя вобразы-сцверджанні**, асноўны сэнс якіх у наступным: Твардоўскі – "крытык суровы", сумленны мастак⁸, што ішоў на творчы подзвіг, "кнігі кладучы // На шалі часу, нібы самародкі, // З глыбокіх // вымыттыя працай..." [2, с. 312].

➤ **Стылістычныя фігуры (вобразныя перыфразы)**, якія сведчаць пра эстэтычную сутнасць грамадзянскай пазіцыі А. Твардоўскага як творцы: "дуэль [яго літаратурных. – А. М.] радкоў з крыжамі", "на ўсіх франтах ён вёў баі" [2, с. 304].

Вобразы другога сэнсаўтваральнага ўзроўню.

➤ **Вобраз-сімвал:** Варшаўскі шлях як сімвал лёсу чалавека, у тым ліку салдата ваеннага шляху, да якога паэт звяртаецца як да найвышэйшага судзіі⁹. Для А. Куляшова ён – "сяброўства сувязны" [2, с. 303], "вечны і нязмённы душ сувязны", "лечыць раны,

суцішае боль, надзеяй апаясвае" [2, с. 311]. Такія сцверджанні і перакананні дазваляюць паэту зрабіць наступны вывад: "Таму дазволь, дазволь // Звяртацца да цябе, а не да бога" [2, с. 311]. Гэты, блізкі аўтару паэмы шлях (ён называе яго "мой шлях"), прадвызначае адзін са спосабаў паказу мінулага і цяперашняга жыцця: адлюстраванне яго па законах неспакойнай памяці і абвостранага сумлення. У прасторы гэтага шляху паэт як творца, як чалавек жадае заставацца "вечна ў гасцях" [2, с. 311].

➤ **Разгорнуты вобраз-шкадаванне** (у матыве творчага суму паэта (А. Куляшова) па "на пачатай драме" яго яшчэ не напісанага твора): "Прыкметны на канцы карандаша, // Ляціць мой сум, ляціць мая душа [ляціць разам з астатнімі днямі паэта, якога, прыгадаем, не стала 4 лютага 1978 г. – амаль праз шэсць год пасля стварэння гэтай паэмы. – А. М.]. // А разам з імі верх ляціць той самы, // Адзіны мой, ляціць, як эпілога // Яшчэ дагэтуль не пачатай драмы, // Што, можа б, напісаў, каб час помог" [2, с. 308]. Гэта вобраз апераджальнага, з сумным напаўненнем постскрытума (эпілога) да не напісанага яшчэ паэтам твора.

➤ **Разгорнуты вобраз паэта-прарока** як аб'ектыўнае (а priori) патрабаванне паэзіі: "Усім такія словы гаварыла // Паэзія <...>: А ты за ўсё ў адказе, мой балесны, // За справу, за дзяржаву, за народ. // Далёкае разгледзь арліным вокам, // Лаеі на слых ледзь чутны слых бяды: // Мне абраўшы, мусіш быць прарокам. // Як не прарокам, // кім жа быць тады? // Не бойся слова гучнага – прарокі! – Прарок не бога – праўды слых і зрок. // Ратуй людзей з бяды ліхой, іх душы // На гвалт і на адчай не пакідай, // Ты радасць ім нясі, сабе – адчай" [2, с. 309]. Разгорнутымі дапаўненнямі да цытаванага вышэй вобраза творцы-прарока з'яўляюцца наступныя: паэт – ратавальнік "людзей з бяды ліхой", паэт – пакутнік, вясчун, прамоўца, абаронца, нашчадак, ахвяра сваёй паэзіі¹⁰.

Мастацкія сродкі і вобразы трэцяга сэнсаўтваральнага ўзроўню.

➤ **Дыялог, гутарка** (фактычна маналог аўтара) выконвае функцыю не толькі выяўленага сродку, а і вобраза, які мае адпаведныя прыкметы: канкрэтнасць і апрадмечанасць. Гэта

⁷ "Як бор, ён абжываў мясцовасць борам, // Арганым рэхам бед і перамог. // Ніхто таго не дагаворыць хорам, // Што ён адзін дагаворыць бы мог... // Мог, каб як бор той самы не палёг" [2, с. 304].

⁸ "Ён пры жыцці быў крытыкам суровым // Сваім, // Тым песням падаваў руку, // Дзе пакуццё было не выпадковым, // З непазычанай думкай у радку" [2, с. 310].

⁹ "<...> дазволь, дарога, // Варшаўскі шлях, Варшаўская шаша, // Звяртацца да цябе, а не да бога // радком, што просіцца з карандаша" [2, с. 303].

¹⁰ "<...> Ты радасць ім нясі, сабе – адчай, // Ім – волю, гвалт – сабе, ты духам дужы. // Ідзі, вясчун, па моры, як па сушы, // Калі пакліча да сябе сляза // Пякучая. // Над прорывай па канаце // Ідзі туды, як па лязе нажа. // Крычы: «Уставайце!» Не кажы: «Канайце!» // Аб мёртвых дбай, шануй дамоўкі іх. // З сям'ёю прадкаў не жыві ў разладзе, // Іх больш, чым нас, іх большасць на парадзе. // На пераклічы мёртвых і жывых. // Яны – мінулы час у новым часе. // І гарады ў вялікіх гарадах, // Што будавалі на іх касцях. // Ты, як нашчадак іх, за ўсё ў адказе: // За сёлы ў сёлах і за час у часе. // Хай зрок не спіць, трывожны рог гучыць – // Ты сам гарыш, калі Зямля гарыць!.." [2, с. 309–310].

дыялог не толькі паміж паэтам і Варшаўскім шляхам — гутарка, *"патрэбная ўсім"*. У такім вызначэнні *"ўсім"* чытаецца наступны сэнс: усім тым, каго непакоіць праблема пошуку жыццёвых ісцін. Акрамя гэтага, А. Куляшоў непасрэдна адрасуе такую гутарку ў дзве канкрэтныя рэцэпцыйныя сферы: а) тую, якая знаёмая з часам і праблемамі, што адлюстроўваюцца ў адпаведным вобразна-выяўленчым кантэксце, б) тую, якая можа ўспрымаць гэты час і праблемы пры дапамозе пэўнага пасрэднага: літаратурнага твора¹¹. Названыя вышэй рэцэпцыйныя сферы фігуруюць у дадзеным кантэксце ў вобразах *лесу* і *маладога падлеска* (прыгадаем у сувязі з гэтым вобраз *"бору, які абжываў мясцовасць борам"*; ён вылучаны ў першым сэнсаўтваральным узроўні).

У такім кантэксце паўстае праблема мастацкай праўды, якая рэпрэзентуецца пры дапамозе наступных вобразна-выяўленчых сродкаў.

➤ Канкрэтны вобраз *"морак"* (хвароба на рак) спалучаецца з абагульненымі (*вайна, творчыя клопаты*). Такое вобразнае аб'яднанне тлумачыць магчымыя прычыны дачаснага адыходу А. Твардоўскага ў нябыт. У якасці сродку мастацкай арганізацыі аповеду і (адначасова) асноўнага выяўленчага сродку выступае пры гэтым маналог паэта з гіпатэтычнымі дапушчэннямі: што магло стацца прычынай дачаснай смерці яго земляка і сябра (А. Твардоўскага). Важнымі ў гэтым кантэксце з'яўляюцца названыя вышэй вобразы: *ваіны*, якая *ўкараціла жыццёвы век А. Твардоўскага*, *"любое да працы прагнай, што спаліла // Звышчалавечым высілкам сваім // Яго жыццё, нібы маланка лес"* [2, с. 308]. *"<...> Волатай скасіла // Паззія, а ворагі — пасля"* [2, с. 309]. *"Штодзённай прыналежнасцю святой // Да праў людскіх паззія паліла // Яго... і, спаляціўшы, запрасіла // І пасяліла ў дом высокі свой"* [2, с. 310].

➤ Эпітэты ў форме недапасаваных азначэнняў: А. Твардоўскі — *"з рукамі каваля, з душой жня"* — узор творцы з шырокімі эстэтычнымі намерамі.

➤ Абагульнены вобраз мастацкай атмасферы некаторых твораў А. Твардоўскага, якія выконвалі адпаведную эстэтычную функцыю: духоўнага і душэўнага супакоення салдата (*"Васілія Цёркін"*)¹², грамадзянскага ўзвышэння сучасніка (*"За даллю даль"*).

¹¹ *"<...> мой шлях, <...> // Пагутарым аб часе, аб Твардоўскім <...>. Пачнём свой дыялог, патрэбны ўсім, // Каб ён надзейна запаленаваны // Быў лесам і падлескам маладым"* [2, с. 303].

¹² Напрыклад, у адносінах да паэмы "Васілія Цёркін": *"<...> Не раз ён тут салдатам нёс уцеху // І жартам весяліў іх, каб яны // Забыліся на змрочны жарт ваіны. // Здавалася, ён хлусіў ім для смеху, // Ды не маніў ніколі для мані. // Не раз, стаіўшы плач зямлі сірочай, // Ён іх на подзвіг зваў сваёй прарочай, // Чорнарабочай // кнігай пра байца, // Не ўсімі дачытанай да канца..."* [2, с. 303].

➤ Разгорнуты вобраз-меркаванне (у матыве вяртання ў зямную прастору адышоўшага ў нябыт праз памяць жывых): *"Калі не быць сяброўскім песням там [у свеце несмяротнасці. — А. М.], // Дык, можа, з іх народзіцца такая // Калісьці песня, у якой пазнае // Ён голас наш і выйдзе з дому сам // Насустрач ёй, з удзячнасцю сябрам"* [2, с. 307]. У гэтым вобразе назіраем сцверджанне пра яднанне эстэтычнай прасторы, створанай пісьменнікам, які цяпер у свеце *несмяротнасці*, з новай мастацкай эстэтычнай прасторай. Тут можна правесці ўдзячную паралель з разгорнутым вобразам-сцверджаннем з Цётчынага вершы "На магіле", у якім аўтарка стварае постаць паэта-музыкі, што пашырае эстэтычны змест яе твораў¹³.

Вобразы чацвёртага сэнсаўтваральнага ўзроўню.

➤ Вобраз зямлі як *"адзінай сапраўднасці і бяспрэчнасці", "вечнасці і нявечнасці", "вышэйшага суда"* [2, с. 311–312]. У кантэксце гэтага і ахарактарызаваных вышэй вобразаў пультуе наступны сэнс: эстэтычная прастора літаратурнай творчасці і мастацкага твора павінны спрыяць захаванню ўсяго існага, нібыта трывалага, што існуе вакол чалавека, у прасторы яго Варшаўскага шляха. *"Мінецца ўсё: пустая слава, мода, // І застаецца толькі сэнс адзін // Тых слоў, каторым саладзей ад мёду // Банкетнага быў палявы палын"* [2, с. 312].

➤ Вобразы паэта і паззіі, якія павінны выконваць эстэтычную місію ў прасторы сукупнасці жыццёвых шляхоў (Варшаўскага шляха паэта, жыццёвых дарог рэцыпіентаў яго твораў). Асноўная сутнасць гэтай місіі ў тым, каб верш паэта быў *мінай пад суветным злом*, каб у *суўны дзень ён узрываўся* неабходным сэнсавым выбухам, які б узвысіў чалавека дзеля таго, каб *"сын Зямлі мог абдымаць Зямлю"* [2, с. 313]. Вобраз паэта выяўляецца таксама праз рэтраспекцыйныя сцверджанні ў адносінах да эстэтычнага ўздзеяння чалавечка і творчага вопыту А. Твардоўскага на сучасніка¹⁴: гэта крыніца эстэтычнага ўзвышэння асобы і творчай вучобы для яе.

Заклучэнне

Такім чынам, *"матыў віны"*, вызначаны М. Арочкам і цытаваны ва ўступнай частцы дадзенага артыкула ў кантэксце адпаведных гістарычных высноў даследчыка, не з'яўляецца дамінуючым у паэме "Варшаўскі шлях". Вызначаная ў артыкуле сукупнасць матываў і адпаведных ім вобразаў сведчыць пра эстэтычную шырыню і глыбіню гэтага твора, якую можна вобразна сфармуляваць наступнымі словамі

¹³ *"Пастух дудку з мяне скруціць, // Як зайграе, кроў замуціць, // Як засвішча, кожны стане: «Што за гранне, што за гранне? // Што то будзе, што то будзе // З гэтай песні ў нашым людзе!»"* [3, с. 57].

¹⁴ *"Было з кім гаварыць, было ў каго // Сумленню прыклад браць, радкам — вучыцца"* [2, с. 307].

з верша А. Куляшова "Да паззіі", напісанага за доўга (1960) да стварэння "Варшаўскага шляху". "Я – вязень твой, а ты – мая турма, <...> // Зняволенне маё датэрмінова // Ты скараціць спяшаешся дарма. <...> Не можаш ты мяне пазбавіць мовы, // Змяніць мой лёс уладаю сваёй, // Не ты мяне абрала – вязень твой // Абраў цябе на тэрмін пажыццёвы" [2, с. 77].

СПІС ВЫКАРЫСТАНЫХ КРЫНІЦ

1. **Арочка, М. М.** Аркадзь Куляшоў / М. М. Арочка // Гісторыя беларускай літаратуры : у 4 т. – Мінск : Нац. акад. навук Беларусі. Ін-т літ. імя Я. Купалы, 2002. – Т. 3. – С. 451–453.
2. **Куляшоў, А.** Дарогі : Вершы, паэмы / А. Куляшоў. – Мінск : Маст. літ., 2003. – 318 с.
3. **Цётка.** Выбраныя творы / Цётка. – Мінск : Беларускі кнігазбор, 2001. – 336 с.

Паступіў у рэдакцыю 17.07.2015 г.
 Кантакты: oлектмак@mail.ru
 (Макарэвіч Аляксей Мікалаевіч)

Makarevich A.M. "WARSAW PATH" BY ARKADY KULIASHOW: SPECIFIC CHARACTER OF ARTWORK AESTHETIC LEVELS.

The article provides the description of four topical and aesthetic levels in Arkady Kuliashov's poem "Warsaw Path" (the beauty in life and creative work; the ways of artistic reflection of the beauty in life and creative work; functioning of an art work in the receptive space and its special influence on a recipient's consciousness; understanding of the aesthetic framework of a piece of art in order to alter certain phenomena of the reality into more sophisticated forms) as well as the images corresponding to them.

Key words: aesthetic level, motive, artistic image, a means of expression, artistic sense.